অধ্যায় ৫ঃ ভাৰতীয় নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰ আৰু কৰ্ত্তব্যসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য

৫.২ পৰিচয়

৫.৩ মৌলিক অধিকাৰ আৰু ইয়াৰ অর্থ

৫.৩.১ মৌলিক অধিকাৰৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

৫.৩.২ মৌলিক অধিকাৰৰ প্রকাৰ

৫.৩.৩ মৌলিক অধিকাৰৰ ওপৰত থকা নিষেধাজ্ঞা

৫.৪ মৌলিক কর্তব্য সমূহ

৫.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.৬ অধিক জানিবলৈ

৫.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৫.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতীয় সংবিধানত সন্নিবিষ্ট মৌলিক অধিকাৰৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- মৌলিক অধিকাৰৰ প্রকাৰ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- মৌলিক অধিকাৰৰ ওপৰত থকা নিষেধাজ্ঞাসমূহ বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- ভাৰতীয় সংবিধানত সন্নিবিষ্ট মৌলিক কর্তব্য সম্বন্ধে বর্ণনা কৰিব পাৰিব।

৫.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে আপোনাক ভাৰতীয় নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিয়া হ'ব। ভাৰতীয় নাগৰিক সকলক ছয় প্রকাৰৰ মৌলিক অধিকাৰ প্রদান কৰা হৈছে। এই মৌলিক অধিকাৰসমূহ গনতান্ত্রিক জীৱন-যাপনৰ কাৰণে অতিকৈ প্রয়োজনীয়। আনহাতে, গণতান্ত্রিক শাসন ব্যৱস্থা সাফল্যমণ্ডিত কৰিবলৈ নাগৰিকক মৌলিক অধিকাৰ প্রদান কৰা উচিত। এই উদ্দেশ্য পূৰণৰ বাবে সংবিধান প্রনেতাসকলে সংবিধানত মৌলিক অধিকাৰ অন্তর্ভূক্ত কৰিছিল। মৌলিক অধিকাৰৰ অন্তর্ভূক্তিয়ে চৰকাৰক স্বেচ্ছাচাৰী হোৱাত বাধা প্রদান কৰে। নাগৰিকে এই মৌলিক অধিকাৰবোৰৰ যোগেদি ব্যক্তিত্ব আৰু প্রতিভাৰ বিকাশ সাধন কৰিব পাৰে। নাগৰিকৰ এনে অধিকাৰসমূহ নিশ্চিত (Guaranteed) যদিও দেশত জৰুৰী অৱস্থা বাহাল থাকিলে এনে অধিকাৰসমূহ ৰাজহুৱা শৃংখলা আৰু নিৰাপত্তা খাতিৰত সাময়িকভাৱে

স্থগিত ৰখা হয়।

এই অধিকাৰ সমুহ আদালতৰ দ্বাৰা বিচাৰযোগ্য হয়। নাগৰিকৰ অধিকাৰ ভংগ হ'লে আদালতৰ ওচৰত আবেদন কৰিব পাৰে আৰু আদালতে নাগৰিকৰ অধিকাৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ দিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও, এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে আপোনাক নাগৰিকৰ মৌলিক কৰ্ত্তব্য সমুহৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিয়া হ'ব। এই কৰ্তব্যসমূহ সংবিধানৰ চতুৰ্থ অংশত সন্নিবিষ্ট আৰু দেশৰ শান্তি তথা প্ৰগতিৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়।

৫.৩ মৌলিক অধিকাৰ আৰু ইয়াৰ অৰ্থ

মৌলিক অধিকাৰ হ'ল সুস্থ জীৱন-যাপনৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় কিছুমান চৰ্ত্তাৱলী, যি বোৰৰ অবিহনে নাগৰিকে নিজৰ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাশ আৰু প্ৰতিভাৰ বিকাশ সাধন কৰিব নোৱাৰে। ব্যক্তিত্বৰ পূৰ্ণবিকাশৰ বাবে এনে অধিকাৰবোৰ অতিকৈ অপৰিহাৰ্য হোৱা হেতুকে এনে অধিকাৰ বোৰক মৌলিক অধিকাৰ বোলা হয়। এনে মৌলিক অধিকাৰ বোৰ সাধাৰণ অধিকাৰ (ordinary rights) তকৈ বেলেগ। কাৰণ, মৌলিক অধিকাৰবোৰ সংবিধানত সংযোজন ঘটোৱা হৈছে যাতে নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰৰ ওপৰত কোনো ধৰণৰ চৰকাৰী হস্তক্ষেপ পৰিলক্ষিত নহয়। মৌলিক অধিকাৰ বোৰ সদায় সংবিধানৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত আৰু স্বীকৃত। আনহাতে, নাগৰিকৰ সাধাৰণ অধিকাৰ সমুহ সাধাৰণ আইনৰ (ordinary law) দ্বাৰা সুৰক্ষিত হয়। ইয়াৰ উপৰিও, মৌলিক অধিকাৰ সমূহ সাধাৰণ পৰিস্থিতিত অলংঘনীয় (inviolable) হয়। এক বিশেষপৰিস্থিতি সাপেক্ষেহে এই অধিকাৰবোৰ সাময়িকভাৱে ৰাষ্ট্ৰই কাঢ়ি নিব পাৰে। জীৱনৰ অধিকাৰ (Right to Life), কথা কোৱা আৰু প্ৰকাশৰ স্বাধীনতা (Freedom of Speech and Expression), সমতাৰ অধিকাৰ (Right to Equality), ধৰ্মীয় স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (Right to Freedom of Religion), ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (Right to Personal Liberty), শিক্ষাৰ অধিকাৰ (Right to Education) ইত্যাদি হ'ল নাগৰিকৰ প্ৰধান মৌলিক অধিকাৰ। প্ৰত্যেক গনতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰই নাগৰিকৰ মৌলিক প্ৰয়োজন সমুহ পূৰণৰ বাবে নিজ নিজ সংবিধানত কিছুমান মৌলিক অধিকাৰ অন্তৰ্ভূক্ত কৰিছে যাতে এনে অধিকাৰ উপভোগ কৰি একো একোজন সুস্থ ব্যক্তিত্বৰ নাগৰিক হিচাপে নিজকে গঢ় দিব পাৰে। এনে অধিকাৰ সমুহ সদায় আদালতৰ দ্বাৰা বিচাৰযোগ্য হয়। গতিকে, নাগৰিকৰ অধিকাৰ খৰ্ব হ'লে ব্যক্তিয়ে আইনৰ সাহায্য বিচাৰি আদালতৰ ওচৰ চাপিব পাৰে। ভাৰতীয় সংবিধানৰ লেখিয়াকৈ জাপান, ফ্ৰান্স, ছুইজাৰলেণ্ড আদি দেশসমুহে নিজ নিজ সংবিধানত নাগৰিকৰ বাবে মৌলিক অধিকাৰ অন্তৰ্ভূক্ত কৰিছে। এনে অধিকাৰ সমুহ যিহেতু নাগৰিকৰ জীৱনৰ এক অপৰিহাৰ্য্য বিষয় সেয়েহে এই অধিকাৰ বোৰৰ অবিহনে গণতন্ত্ৰ কেতিয়াও কৃতকাৰ্য হ'ব নোৱাৰে। ভাৰতীয় সংবিধানৰ তৃতীয় অংশত (Part-III) নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰ অন্তৰ্ভূক্ত কৰা হৈছে। ভাৰতীয় নাগৰিকে কিছুমান যুক্তিসংগত বাধাৰ (resonable limitations) মাজতহে এনে অধিকাৰবোৰ উপভোগ কৰিব পাৰে।

৫.৩.১ মৌলিক অধিকাৰৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

ভাৰতীয় সংবিধানত অন্তর্ভূক্ত মৌলিক অধিকাৰ সমূহৰ প্রধান বৈশিষ্ট্য সমূহ তলত চমুকৈ বর্ণনা কৰা হ'ল -

- মৌলিক অধিকাৰবোৰ সংবিধানৰ অভিন্ন অংগ। সংবিধানৰ তৃতীয় অংশত ২৪ টা অনুচ্ছেদ সামৰি অন্তর্ভূক্ত হোৱা এই অধিকাৰসমুহ সংসদে এক বিশেষ পদ্ধতিৰে সংশোধন কৰিব পাৰে।
- মৌলিক অধিকাৰ বোৰ কেৱল ভাৰতীয় নাগৰিকৰ বাবে। কোনো বিদেশী লোকে এনে অধিকাৰ উপভোগ কৰাৰ অধিকাৰ নাই। অৱশ্যে জীৱনৰ অধিকাৰ, ধর্মীয় স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ আৰু ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ অধিকাৰ ভাৰতীয় নাগৰিকৰ লগতে বিদেশীসকলেও উপভোগ কৰিব পাৰে।
- মৌলিক অধিকাৰবোৰ কেতিয়াও অসীম নহয়। কিছুমান যুক্তিসংগত সীমাবদ্ধতাৰ মাজতহে নাগৰিকে এই অধিকাৰ উপভোগ কৰিব পাৰে। কাৰণ সীমাহীন ভাৱে অধিকাৰ উপভোগ কৰাৰ ফলত ৰাজহুৱা শৃংখলা (public order) বিনষ্ট হবও পাৰে।
- জৰুৰীকালীন অৱস্থাত নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰ উপভোগত সাময়িক ভাবে ব্যাঘাত জন্মে আৰু এই সময়ছোৱাত নাগৰিকৰ জীৱনৰ অধিকাৰ (Right to life) আৰু ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ অধিকাৰৰ বাহিৰে আন সকলোবোৰ অধিকাৰ ৰাষ্ট্রই সাময়িকভাৱে স্থগিত কৰিব পাৰে (অনুচ্ছেদ ২০-২১)।
- মৌলিক অধিকাৰসমুহ ন্যায়বিচাৰ যোগ্য (justiciable) হয়। নাগৰিকৰ এনে অধিকাৰ খর্ব হলে আদালতৰ ওচৰ চাপিব পাৰে। সংবিধানৰ ৩২নং আৰু ২২৬ নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি ক্রমে উচ্চতম ন্যায়ালয় আৰু সংশ্লিষ্ট উচ্চ ন্যায়ালয়ে লেখ (writ) জাৰি কৰি নাগৰিকৰ অধিকাৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ দিব পাৰে।
- মৌলিক অধিকাৰবোৰ সংশোধনযোগ্য (amendable) হয়। ভাৰতীয় সংসদে এক বিশেষ পদ্ধতিৰে মৌলিক অধিকাৰৰ সংশোধন কৰিব পাৰে।
- সামূহিক লক্ষ্যৰ লগতে ব্যক্তিগত লক্ষ্য সাধন কৰাই হ'ল মৌলিক অধিকাৰৰ প্রধান লক্ষ্য।
- মৌলিক অধিকাৰসমূহ কোনো দেশৰ সাধাৰণ আইনতকৈ উচ্চ। এই অধিকাৰসমূহক এক বিশেষ গুৰুত্ব প্রদান কৰা হয়।
- সংবিধানত অন্তর্ভূক্ত মৌলিক অধিকাৰৰ কিছুমান নকৰাত্মক (negative) আৰু আন কিছুমান সকাৰাত্মক (positive)। কিছুমান মৌলিক অধিকাৰে চৰকাৰৰ কতৃত্বৰ ওপৰত সাংবিধানিক বাধা আৰোপ কৰিছে। ৰাষ্ট্রই ভাৰতৰ ভৌগলিক পৰিসীমাৰ ভিতৰত কোনো ব্যক্তিক আইনৰ চকুত সমতা আৰু আইনৰ সমসুৰক্ষাৰ

পৰা বঞ্চিত কৰিব নোৱাৰিব। এইটো নকৰাত্মক মৌলিক অধিকাৰ । আনহাতে স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ সকাৰাত্মক মৌলিক অধিকাৰ।

৫.৩.২ মৌলিক অধিকাৰৰ প্ৰকাৰসমূহ

মৌলিক অধিকাৰক প্ৰধানকৈ ছয় প্ৰকাৰত বিভক্ত কৰিব পাৰি -

(ক) সমতাৰ অধিকাৰ (Right to Equality) (অনুচ্ছেদ ১৪-১৮)

(খ) স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (Right to Freedom) (অনুচ্ছেদ ১৯-২২)

(গ) শোষণৰ বিৰুদ্ধে অধিকাৰ (Right against Exploitation) (অনুচ্ছেদ ২৩-২৪)

(ঘ) ধৰ্মীয় স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (Right to Freedom of Religion) (অনুচ্ছেদ ২৫-২৮)

(ঙ) শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক অধিকাৰ (Cultural and Educational Rights) (অনুচ্ছেদ ২৯-৩০)

(চ) সাংবিধানিক নিৰাময়ৰ অধিকাৰ (Right to Constitutional Remedies) (অনুচ্ছেদ ৩২)

জানি থোৱা ভাল

সংবিধানৰ ৪৪তম সংশোধনী (১৯৭৮চন) অনুসৰি সম্পত্তিৰ অধিকাৰ মৌলিক অধিকাৰৰ তালিকাৰ পৰা বাদ দিয়া হয়। ৪৪তম সংবিধান সংশোধনীৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্ৰই সমাজবাদী লক্ষ্য সাধনত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে। সেয়েহে সম্পত্তিৰ অধিকাৰ বৰ্তমান এক বিধিগত অধিকাৰ।

তলত মৌলিক অধিকাৰৰ প্ৰধান প্ৰকাৰসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল -

(ক) সমতাৰ অধিকাৰ (Right to Equality) (অনুচ্ছেদ ১৪-১৮)

সমতাৰ অধিকাৰ ভাৰতবৰ্ষৰ ভৌগলিক পৰিসীমাৰ ভিতৰত আইনৰ চকুত সমতা আৰু সমসুৰক্ষিত হোৱাকে বুজায়।

কোনো ব্যক্তি আইনৰ উৰ্দ্ধত নহয় আৰু একেধৰণৰ অৱস্থাত সকলোৱে সমানভাৱে আইনৰ সংৰক্ষণ পাব। প্ৰতিজন ব্যক্তি দেশৰ সাধাৰণ আইনৰ দ্বাৰা বিচাৰযোগ্য হ'ব আৰু সাধাৰণ বিচাৰপীঠৰ দ্বাৰা সংশোধনযোগ হ'ব। সাধাৰণ নাগৰিকৰ মাজত চৰকাৰী পদত নিযুক্তিৰ কোনো প্ৰভেদ নাথাকিব। সকলো ধৰণৰ বৈষম্যৰ ওপৰত নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰা হৈছে আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ ভিতৰত সম সুযোগ-সুবিধাৰ ব্যৱস্থা নিশ্চিত কৰা হৈছে। অৱশ্যে সমতাৰ অধিকাৰৰ কিছুমান ব্যতিক্ৰম পৰিলক্ষিত হয়।

- ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতি আৰু ৰাজ্যৰ ৰাজ্যপাল তেওঁলোকৰ কামৰ বাবে কোনো

আদালতত জবাৱদিহি নহয়।

- কার্যকালৰ সময়চোৱাত তেওঁলোকৰ বিৰুদ্ধে কোনো দেৱানী বা ফৌজদাৰী মোকর্দমা ৰুজু কৰিব পৰা নাযায়। দেশৰ কোনো আদালতে তেওঁলোকক অভিযুক্ত কৰিব নো�ৱাৰিব বা গ্রেপ্তাৰী পৰোৱানা জাৰি কৰিব নো�ৱাৰিব।
- সমাজৰ কিছুমানলোকক কৰ আদায় প্রক্রিয়াৰ পৰা ৰেহাই দিয়া হৈছে।
- কিছুমান বিশেষ শ্রেণীৰ ওপৰত কৰ আৰোপ কৰা হৈছে।
- শিশু আৰু মহিলাসকলৰ উন্নয়নৰ বাবে অধিক প্রাধান্য দিয়া হৈছে।
- সমাজৰ অতি পিছপৰা শ্রেণী যেনে - অনুসুচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ উন্নয়নৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰা হৈছে যাক সুৰক্ষিত বৈষম্য বোলা হয়। পিছপৰা শ্রেণীৰ উন্নয়নৰ কাৰণে চাকৰি সংৰক্ষণৰ দিহা কৰা হৈছে।

(খ) স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (Right to Freedom)(অনুচ্ছেদ ১৯-২২)

স্বাধীনতাৰ অধিকাৰেই হ'ল নাগৰিকৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ অধিকাৰ। ব্যক্তি স্বাধীনতাৰ বাহক হিচাপে ১৯ নং অনুচ্ছেদত ভাৰতীয় নাগৰিক সকলৰ বাবে ছয় প্রকাৰৰ স্বাধীনতা অন্তর্ভূক্ত কৰা হৈছে। ১৯নং অনুচ্ছেদত কোৱা হৈছে যে - ভাৰতৰ সকলো নাগৰিকে-

(১) কথা কোৱা আৰু প্রকাশৰ স্বাধীনতা।
(২) নিৰস্ত্র আৰু শান্তিপূর্ণভাৱে সমবেত হোৱাৰ স্বাধীনতা।
(৩) সংস্থা আৰু সংঘ গঠন কৰাৰ স্বাধীনতা।
(৪) ভাৰতবর্ষৰ চাৰিসীমাৰ ভিতৰত স্বাধীনভাৱে চলাচলৰ স্বাধীনতা।
(৫) ভাৰতবর্ষৰ যিকোনো ঠাইতে বসবাস কৰাৰ অধিকাৰ।
(৬) যিকোনো চাকৰি নাইবা ব্যৱসায় কৰাৰ অধিকাৰ উপভোগ কৰিব।

২০, ২১ আৰু ২২ নং অনুচ্ছেদত ভাৰতীয় নাগৰিকৰ জীৱনৰ আৰু ব্যক্তিগত মর্য্যদাৰ স্বাধীনতা প্রদান কৰা হৈছে। ২০নং অনুচ্ছেদত কোৱা হৈছে যে কোনো অভিযুক্ত লোকক নিজৰ বিপক্ষে সাক্ষী দিবলৈ বাধ্য কৰাব নোৱাৰিব।

২১নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি আইনৰ দ্বাৰা প্রতিস্থিত পদ্ধতিৰ বাহিৰে আন কোনো উপায়ে কোনো ব্যক্তিক জীৱন আৰু ব্যাক্তিগত স্বতন্ত্রতাৰ পৰা বঞ্চিত কৰিব নোৱাৰিব। ২২নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি কোনো লোকক আটক কৰিলে তেওঁক আটক কৰাৰ কাৰণ জনাব লাগিব আৰু আটক হোৱা সময়ৰ পৰা২৪ ঘণ্টাৰ ভিতৰত বিচাৰকৰ ওচৰত হাজিৰ কৰাব লাগিব।

অৱশ্যে সমতাৰ অধিকাৰৰ দৰে নাগৰিকৰ স্বাধীনতাৰ অধিকাৰো অনিয়ন্ত্রিত (Absolute) নহয়। ৰাষ্ট্রই নাগৰিকৰ এনে স্বাধীনতাৰ ওপৰত কিছুমান যুক্তিসংগত বাধা নিষেধ আৰোপ কৰিব পাৰে যাতে ব্যক্তিগত স্বাধীনতা আৰু সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ মাজত এক ভাৰসাম্য বাহাল থাকে। সংবিধানৰ ৩৫২নং অনুচ্ছেদৰ অধীনত ৰাষ্ট্রীয়

জৰুৰী অৱস্থা (National Emergency) ঘোষণা হোৱাৰ লগে লগে ১৯নং অনুচ্ছেদৰ অন্তর্ভূক্ত মৌলিক অধিকাৰ সমুহ সাময়িকভাৱে অচল হৈ পৰে ।

(গ) শোষণৰ বিৰুদ্ধে অধিকাৰ (Right against Exploitation)

(অনুচ্ছেদ ২৩-২৪)

প্রচলিত সমাজ ব্যৱস্থাৰ পৰা আর্থ-সামাজিক বৈষম্য আৰু শোষণ দূৰ কৰাৰ উদ্দেশ্যৰে ভাৰতীয় সংবিধানৰ ২৩ আৰু ২৪ নং অনুচ্ছেদত শোষণৰ বিৰুদ্ধে অধিকাৰ সংযোজন কৰা হৈছে। ৰাষ্ট্র বা সমাজৰ সুবিধাবাদী শ্রেণীৰ শোষণৰ পৰা দূর্বল শ্রেণীৰ লোকসকলক ৰক্ষা কৰাই হ'ল এই অধিকাৰৰ প্রধান লক্ষ্য। ২৩নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি মানুহক পন্যদ্রব্যৰ নিচিনা ব্যৱহাৰ কৰা কোনো লোকৰ দ্বাৰা জোৰ জুলুম কৰি কাম কৰাই লোৱাটো একধৰণৰ শোষণ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে। সংবিধানৰ ২৪নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি ১৪ বছৰৰ তলৰ ল'ৰা-ছোৱালীক কাৰখানা, খনি নাইবা আন কোনো বিপদসংকূল কামত নিয়োগ কৰাটো বন্ধ কৰা হৈছে। শোষণৰ বিৰুদ্ধে অধিকাৰৰ অন্তর্ভূক্ত ব্যৱস্থাৱলী চূড়ান্ত আৰু ৰাষ্ট্রই যিকোনো পৰিস্থিতিতে ব্যক্তিৰ সন্মান আৰু মর্য্যদা ৰক্ষা কৰিবলৈ দৃঢ়বদ্ধ।

(ঘ) ধর্মীয় স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (Right to Freedom of Religion)

(অনুচ্ছেদ ২৫-২৮)

ভাৰতীয় সংবিধানে ধর্মনিৰপেক্ষ আদর্শ গ্রহণ কৰিছে আৰু ভাৰতবর্ষক এখন ধর্মনিৰপেক্ষ ৰাষ্ট্র হিচাপে অভিহিত কৰিছে। ধর্মনিৰপেক্ষতাই সকলো ধর্মৰ প্রতি উদাসীন আৰু নিৰপেক্ষ মনোভাৱক সূচায়। অন্য ৰাষ্ট্রৰ নিচিনা ভাৰতৰ কোনো ৰাষ্ট্রীয় ধর্ম নাই। সকলো ধর্মক ৰাষ্ট্রই সম দৃষ্টি আৰু সম মর্য্যদা দিয়ে। সংবিধানৰ ২৫নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি সকলো ব্যক্তিয়ে বিবেকৰ স্বাধীনতা সমভাৱে ভোগ কৰিব পাৰে আৰু নিজ ধর্মৰ বানী নাইবা ধর্মমত অনুকৰণ আৰু প্রচাৰ কৰিব পাৰে। সংবিধানে সকলো ধর্মীয় সম্প্রদায়কে ধর্মীয় প্রতিস্থান স্থাপন কৰিবলৈ, ধর্মীয় কার্যাৱলী পৰিচালনা কৰিবলৈ আইন সংগত ভাৱে স্থাৱৰ আৰু অস্থাৱৰ সম্পত্তি আহৰণ আৰু আইন অনুসৰি পৰিচালনা কৰিবলৈ অধিকাৰ দিছে।

নাগৰিকৰ ধর্মীয় স্বাধীনতাৰ অধিকাৰো কিছুমান সীমাবদ্ধতাৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রনাধীন। ৰাজহুৱা শৃংখলা, নৈতিকতা আৰু জনস্বাস্থ্যৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখি ৰাষ্ট্রই ধর্মীয় কার্যকলাপৰ ওপৰত যথোপযুক্ত বাধ্য-বাধকতা আৰোপ কৰিব পাৰে।

(ঙ) শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক অধিকাৰ (Cultural and Educational Rights)

(অনুচ্ছেদ ২৯-৩০)

ভাৰতীয় সংবিধানে সকলো শ্রেণীৰ মানুহৰ বাবে শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক অধিকাৰৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। সকলো সম্প্রদায়ে নিজ নিজ ভাষা, কৃষ্টি সংস্কৃতি যাতে ৰক্ষা কৰিব পাৰে সেই উদ্দেশ্যে সংবিধানৰ ২৯ আৰু ৩০ নং অনুচ্ছেদত শিক্ষা আৰু

সাংস্কৃতিক অধিকাৰ সংযোজিত কৰিছে। ২৯ নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি ভাৰতৰ সকলো নাগৰিকে নিজৰ নিজৰ ভাষা সংস্কৃতি বজায় ৰাখিব পাৰিব আৰু চৰকাৰী পুজিৰে প্ৰতিষ্ঠা কৰা যিকোনো শিক্ষানুষ্ঠানত জাতি, বৰ্ণ-ভাষা-ধৰ্ম নিৰ্বিশেষে সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে নাম ভৰ্ত্তি কৰাৰ সুযোগ লাভ কৰিব। ৩০নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি ধৰ্মীয় আৰু ভাষিক সংখ্যালঘু সকলে নিজৰ পচন্দ অনুসৰি শিক্ষানুষ্ঠান স্থাপন আৰু পৰিচালনা কৰিব পাৰিব আৰু চৰকাৰে এনে শিক্ষানুষ্ঠানক সাহায্য প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰই বৈষম্যমূলক আচৰণ দেখুৱাব নোৱাৰিব। আন অধিকাৰৰ দৰে শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক শিক্ষাৰ মানদণ্ড অক্ষুন্ন ৰখাৰ উদ্দেশ্যে চৰকাৰে নিজ কাৰ্যপন্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰে, যাতে যিকোনো পৰিস্থিতিতে ৰাজহুৱা শৃংখলা, নৈতিকতা ৰক্ষা হয়।

(চ) সাংবিধানিক নিৰাময়ৰ অধিকাৰ (Right to Constitutional Remedies) (অনুচ্ছেদ ৩২)

কোৱা হয় যে প্ৰতিকাৰ অবিহনে অধিকাৰ এক অৰ্থহীন আনুষ্ঠানিকতা মাথোন। সেয়েহে ভাৰতীয় সংবিধানত অন্তৰ্ভূক্ত হোৱা অধিকাৰ সমুহক অধিক কাৰ্যক্ষম কৰি তুলিবলৈ ভাৰতীয় নাগৰিকৰৰ বাবে সংবিধানৰ ৩২নং অনুচ্ছেদত কিছুমান প্ৰতিকাৰ মূলক ব্যৱস্থা সংযোজিত কৰা হৈছে। ইয়াকে সাংবিধানিক নিৰাময়ৰ অধিকাৰ বোলা হয়। এনে সাংবিধানিক নিৰাময়ৰ অধিকাৰৰ জৰিয়তে ভাৰতীয় নাগৰিকে মৌলিক অধিকাৰ সমুহক ৰক্ষণাবেক্ষণ দিব পাৰে। সংবিধানৰ ৩২নং আৰু ২২৬নং অনুচ্ছেদৰ জৰিয়তে নাগৰিক সকলে ভংগ হোৱা অধিকাৰ ৰক্ষাৰ কাৰণে ক্ৰমে উচ্চতম আৰু উচ্চ ন্যায়লয়ৰ ওচৰত আৱেদন কৰিব পাৰে আৰু ন্যায়লয়ে **লেখ** (writ) জাৰি কৰি নাগৰিক অধিকাৰ ৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰিব পাৰে। বন্দী **উপস্থাপন** (Habeas Corpus), **পৰমাধিদেশ** (Mandamus), **নিষেধাজ্ঞা** (Prohibition), **কৈফিয়ৎ তলবী** (Quo-Warranto) আৰু উৎপ্ৰেষন (Certiorari) ইত্যাদি লেখসমুহ হ'ল উচ্চতম ন্যায়ালয় আৰু উচ্চ ন্যায়ালয়ে নাগৰিক অধিকাৰ ৰক্ষাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰিব পৰা প্ৰতিৰক্ষামূলক ব্যৱস্থা। এই প্ৰতিৰক্ষা মূলক ব্যৱস্থা বা উপায় সমুহৰ জৰিয়তে ন্যায়ালয়ে কোনো ব্যক্তি, সংস্থা নাইবা চৰকাৰী কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা নাগৰিক অধিকাৰ ব্যাহত হ'লে তেনে কাৰ্য্যৰ বিৰুদ্ধে গোচৰ ৰুজু কৰিব পাৰে আৰু উপযুক্ত বিচাৰ কৰি নাগৰিক অধিকাৰ ৰক্ষনাবেক্ষণ দিব পাৰে।

সাংবিধানৰ ১৩নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি কাৰ্যপালিকা নাইবা বিধান মণ্ডলৰ কোনো কাৰ্য্যই নাগৰিকৰ অধিকাৰ খৰ্ব কৰিলে ন্যায়ালয়ে তেনে কাৰ্য্যক স্বাধীনতা বিৰোধী হিচাপে গণ্য কৰি বাতিল কৰিব পাৰে। এনেবোৰ কাৰণতেই ন্যায়পালিকাক মৌলিক অধিকাৰৰ ৰক্ষক (Protector) হিচাপে গণ্য কৰা হয়। অৱশ্যে নাগৰিকৰ সাংবিধানিক নিৰাময়ৰ অধিকাৰ জৰুৰীকালীন সময়ছোৱাত সাময়িকভাৱে বাতিল কৰা হয় আৰু এই সময়ছোৱাত নাগৰিক মৌলিক অধিকাৰ ৰক্ষণাবেক্ষনৰ বাবে ন্যায়ালয়ৰ ওচৰ চাপিব

লেখ (Writ) ঃন্যায়ালয়সমূহৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত এক আনুষ্ঠানিক আদেশ পত্ৰ।

বন্দী উপস্থাপন (Habeas Corpus) ঃ ন্যায়ালয়সমূহৰ দ্বাৰা জাৰি কৰা লেখ যিয়ে কোনো ব্যক্তিক বন্দী অৱস্থাত বিধিগতভাৱে নৰখাৰ বাবে ন্যায়ালয়ত ইয়াৰ কাৰণ জানিবৰ বাবে তেওঁক হাজিৰ কৰোৱাৰ নিৰ্দেশ দিয়ে।

পৰমাধিদেশ (Mandamus) ঃ ন্যায়ালয়সমূহৰ দ্বাৰা জাৰি কৰা লেখ যিয়ে কোনো বিষয়াক চৰকাৰী অথবা অৰ্ধ-চৰকাৰী স্তৰৰ আইনগত বাধ্যতামূলক কাৰ্য্য কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়ে।

নোৱাৰে। অৱশ্যে অনুচ্ছেদ ২০ আৰু ২১ ৰ বাবে এই অধিকাৰ তেতিয়াও বলবৎ হৈ থাকে।

নিষেধাজ্ঞা (Prohibition)ঃ কোনো নিম্ন আদালতক ইয়াৰ ক্ষেত্রাধিকাৰ উলংঘা কৰাত বাধা প্রদান কৰা লেখ।

জানি থোৱা ভাল

২০০২ চনৰ ডিচেম্বৰত গৃহীত হোৱা সংবিধানৰ ৮৬ তম অনুচ্ছেদৰ পাছত ২১ (ক) নামেৰে এটা নতুন অনুচ্ছেদ অনুযায়ী আইনে নির্ধাৰণ কৰি দিয়া মতে "ৰাষ্ট্রই ৬ বছৰৰ পৰা ১৪ বছৰ বয়সলৈকে সকলো শিশুকে বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা প্রদান কৰা উচিত।" সেই অনুসৰি আইনৰ দৃষ্টিত নাগৰিকৰ জীৱনৰ অধিকাৰৰ দৰেই শিক্ষাৰ অধিকাৰো সমান ৰূপে গণ্য কৰি সংবিধানৰ ২১ নং অনুচ্ছেদত মৌলিক অধিকাৰ হিচাপে সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। পৰৱর্তী কালত ২০০৯ চনত শিশুৰ বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা আইনখন গৃহীত হয়। এই আইনৰ মতে ৬ বছৰৰ পৰা ১৪ বছৰ বয়সলৈকে প্রত্যেক শিশুৰেই তাৰ বা তাইৰ সমীপবর্তী অঞ্চলত উপযুক্ত শ্রেণীকোঠাত ৮ বছৰীয়া প্রাথমিক শিক্ষা লাভ কৰাটো বাঞ্চনীয়।

৫.৩.৩ মৌলিক অধিকাৰৰ ওপৰত থকা নিষেধাজ্ঞা (Restrictions on Fundamental Rights)

ভাৰতীয় সংবিধানে যদিও দেশখনৰ নাগৰিকসকলক মৌলিক অধিকাৰ প্রদান কৰিছে, এই অধিকাৰসমূহৰ সৈতে জড়িত কিছু নিষেধাজ্ঞা আৰু ব্যতিক্রমো আছে। এজন নাগৰিকে নিজৰ ইচ্ছানুসৰি এই অধিকাৰ উপভোগ কৰিব নোৱাৰে কাৰণ এইসমূহৰ ওপৰত কেতবোৰ সাংবিধানিক সীমাবদ্ধ আৰোপ কৰা হৈছে। এই সীমাবদ্ধতা অথবা যুক্তিসংগত নিষেধাজ্ঞাসমূহ আৰোপ কৰা মূল উদ্দেশ্য হৈছে সামাজিক শৃংখলা, নৈতিকতা আৰু ৰাজহুৱা স্বাস্থ্য অব্যাহত ৰখা। সংবিধানে সকলো ক্ষেত্রতে ব্যক্তিগত স্বার্থৰ লগতে ৰাজহুৱা স্বার্থ ৰক্ষা কৰিব বিচাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ধর্মৰ অধিকাৰৰ ওপৰত বিভিন্ন নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰা হৈছে যাতে কোনো কূটাঘাতমূলক কার্য অথবা অসামাজিক কার্যৰ দ্বাৰা ধর্মৰ স্বাধীনতাৰ অপপ্রয়োগ কৰিব নোৱাৰে। একেদৰে ১৯ নং অনুচ্ছেদৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা অধিকাৰসমূহৰ অর্থ চৰম স্বাধীনতা নহয়। কোনো আধুনিক ৰাষ্ট্রই চৰম ব্যক্তিগত অধিকাৰ প্রদান কৰিব নোৱাৰে। সেয়েহে আমাৰ সংবিধানেও ৰাষ্ট্রৰ বৃহত্তৰ স্বার্থত ৰাষ্ট্রক মৌলিক অধিকাৰৰ ওপৰত নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰিবলৈ ক্ষমতা প্রদান কৰিছে। আমাৰ সংবিধানে ব্যক্তিগত স্বাধীনতা আৰু সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ মাজত সন্তুলন ৰাখিবলৈ প্রয়াস কৰে, যাতে ব্যক্তিগত স্বার্থতকৈ ৰাজহুৱা স্বার্থক অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰা এখন কল্যাণকামী ৰাষ্ট্র গঢ়ি তুলিব পাৰি। কথা কোৱা আৰু প্রকাশৰ স্বাধীনতা অনুচ্ছেদ ১৯-১-ক ও কোনো-কোনো ক্ষেত্রত

উৎপ্রেষন (Certiorari)ঃ ন্যায়ালয়ৰ দ্বাৰা জাৰি কৰা লেখ যিয়ে কোনো মোকর্দমাক নিম্ন আদালতৰ পৰা উচ্চ আদালতলৈ স্থানান্তৰিত কৰিবৰ বাবে আদেশ দিয়ে।

কৈফিয়ৎ তলবী (Quo-Warranto)ঃ এনে এক লেখ যিয়ে কোনো ব্যক্তিক তেওঁৰ বাবে অনুপযুক্ত পদত অধিষ্ঠিত হোৱাত বাধা প্রদান কৰে আৰু সেই পদটো খালী বুলি ঘোষণা কৰিব পাৰে।

নিষেধাজ্ঞাৰ অধিক, যেনে - মানহানি, আদালতৰ অৱমাননা, নৈতিকতা, ৰাষ্ট্ৰৰ নিৰাপত্তা, বিদেশী ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে থকা সম্পৰ্ক, কোনো বেআইনী কাৰ্যক অৰিহণা দিয়া, ৰাজহুৱা শৃংখলা, ভাৰতৰ সাৰ্বভৌমত্ব আৰু সম্প্ৰীতি অক্ষুন্ন ৰখা ইত্যাদি। সমবেত হোৱাৰ অধিকাৰো ৰাষ্ট্ৰৰ দ্বাৰা যুক্তিসংগত বাধাৰ অধীন আৰু সেয়েহে নিৰস্ত্ৰ হৈ শান্তিপূৰ্ণভাৱে সমবেত হ'ব পাৰি। প্ৰকাশ কৰাৰ স্বাধীনতাৰ বহন ক্ষেত্ৰখনত সংবাদ মাধ্যমৰ স্বাধীনতাও অন্তৰ্ভুক্ত হৈ আছে। এই স্বাধীনতাও ৰাষ্ট্ৰৰ দ্বাৰা আৰোপিত যুক্তিসংগত বাধাৰ অধীন আৰু মানহানি, আদালতৰ অৱমাননা অথবা কোনো বেআইনী কাৰ্যক অৰিহণা যোগোৱা আদিক ৰোধ কৰিবলৈ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ বৃহত্তৰ স্বাৰ্থত এই বাধাসমূহ আৰোপ কৰা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ কোনটো অংশত নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰসমূহ উল্লেখ কৰা হৈছে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ঃ মৌলিক অধিকাৰসমূহ ন্যায়িকভাৱে বিচাৰযোগ্য। (শুদ্ধ/ অশুদ্ধ)

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ মৌলিক অধিকাৰসমূহ সংশোধনযোগ্য। (শুদ্ধ/ অশুদ্ধ)

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ মৌলিক অধিকাৰসমূহ অসীম। (শুদ্ধ/ অশুদ্ধ)

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ কোনটো অনুচ্ছেদত নাগৰিকৰ জীৱন আৰু ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৬ঃ সংবিধানৰ নিৰাময়ৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে ব্যাখ্যা কৰক (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

৫.৪ মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ

১৯৫০ চনত ভাৰতীয় সংবিধান প্ৰণয়ন কৰা সময়ত কোনো ধৰণৰ মৌলিক কৰ্ত্তব্য সংবিধানত অন্তৰ্ভূক্ত হোৱা নাছিল। সংবিধানৰ ৪২ তম সংশোধনীৰ (১৯৭৬ চন) জৰিয়তে সংবিধানৰ চতুৰ্থ (ক) অংশৰ অনুচ্ছেদ নং ৫১ (ক) নাগৰিকৰ বাবে দহপ্ৰকাৰৰ মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমুহ সংযোজন কৰা হয়। এই মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ ৰাষ্ট্ৰৰ বৃহত্তৰ স্বাৰ্থৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়। তলত নাগৰিকৰ মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ উল্লেখ কৰা হ'ল -

(১) সংবিধান মানি চলা ইয়াৰ আদৰ্শ, লক্ষ্য, অনুষ্ঠান সমুহ তথা জাতীয় পতাকা আৰু জাতীয় সংগীতৰ প্ৰতি সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰা;

(২) আমাৰ স্বাধীনতা লাভৰ বাবে চলোৱা জাতীয় আন্দোলনক অনুপ্ৰাণিত কৰা মহান আদৰ্শসমুহ পোষণ কৰা আৰু অনুসৰণ কৰা;

(৩) ভাৰতৰ সাৰ্বভৌমত্ব, ঐক্য আৰু অখণ্ডতা সংৰক্ষণ কৰা;

(৪) দেশৰ প্ৰতিৰক্ষাত মনোযোগ দিয়া;

(৫) সকলোৰে মাজত ভাতৃত্বৰ ভাৱৰ সৃষ্টি কৰা;

(৬) আমাৰ সংযুক্ত কৃষ্টি সংৰক্ষণ কৰা;

(৭) প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ সংৰক্ষণ কৰা আৰু পৰিৱেশৰ উন্নতি সাধন কৰা;

(৮) বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগী আৰু অনুসন্ধিৎসা মনোভাবৰ বিকাশ সাধন কৰা;

(৯) ৰাজহুৱা সম্পত্তিৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ;

(১০) ব্যক্তিগত আৰু সামূহিক সকলো দিশতে উৎকৰ্ষ সাধনৰ বাবে যত্নৱান হোৱা;

(১১) ৬ ৰ পৰা ১৪ বছৰৰ ভিতৰত প্ৰত্যেকজন শিশুৱে যাতে শিক্ষা লাভ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে প্ৰত্যেক পিতৃ-মাতৃ বা অভিভাৱকে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা।

ভাৰতীয় সংবিধানত অন্তৰ্ভূক্ত এই মৌলিক কৰ্তব্যসমূহ একপ্ৰকাৰ পৰামৰ্শৰ নিচিনা। ইয়াৰে কিছুমান পৌৰ সামাজিক (civic duty) আৰু আন কিছুমান নৈতিক কৰ্তব্য (moral duty)। এই কৰ্তব্যবোৰৰ আঁৰত কোনো আইনগত শক্তি নাই কাৰণে এইবোৰ পালন কৰাটো নাগৰিকৰ বাবে বাধ্যতামূলক নহয়। ন্যায়ালয়ে কৰ্ত্তব্য পালন নকৰাৰ বাবে নাগৰিকক শাস্তি বিহিব নোৱাৰে। নাইবা কৰ্ত্তব্য পালন কৰিবলৈ বাধ্য কৰাব নোৱাৰে। মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহৰ আইনগত শক্তি নাই যদিওঁ এইবোৰ ভাৰতীয়া সংবিধানৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংগ। ভাৰতীয় জনসাধাৰণৰ জীৱন পৰিক্ৰমাত এই কৰ্ত্তব্য সমূহৰ নৈতিক আৰু শৈক্ষিক মূল্য নিত্য বিৰাজমান। মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহৰ নৈতিক মূল্যবোধ আৰু জনসাধাৰণৰ প্ৰতি নৈতিক দায়বদ্ধতা স্বীকাৰ কৰি ভাৰতীয় নাগৰিক সকলে মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ পালন কৰে। মুঠৰ ওপৰত ভাৰতীয় সংবিধানত মৌলিক কৰ্ত্তব্যৰ অন্তৰ্ভূক্তি ৰাষ্ট্ৰৰ শান্তি, ঐক্য আৰু প্ৰগতিৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়।

ভাৰতীয় সংবিধানত মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ পোনপটীয়াকৈ কাৰ্যক্ষম কৰি তুলিবলৈ অথবা কৰ্ত্তব্যসমূহ পালন নকৰাৰ কোনো আইনগত ব্যৱস্থা নাই যদিওঁ কিছুমান মৌলিক কৰ্ত্তব্য ন্যায়ালয়ৰ

দ্বাৰা বিচাৰযোগ্য হয়। দেশৰ সংবিধান মানি চলা; ৰাষ্ট্ৰীয় পতাকা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতীকৰ প্ৰতি সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰা, দেশৰক্ষাৰ উদ্দেশ্যে প্ৰয়োজন অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰীয় সেৱা আগবঢ়োৱা, ৰাজহুৱা সম্পত্তি ৰক্ষা কৰা ইত্যাদি ধৰণৰ মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ নাগৰিকে সুচাৰুৰূপে পালন নকৰিলে দেশৰ প্ৰচলিত আইন ভংগৰ যুক্তিযুক্ততা ন্যায়ালয়ে বিচাৰ কৰি শাস্তি প্ৰদান কৰিব পাৰে। অৱশ্যে, মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহৰ কিছুমান সীমাবদ্ধতা নথকা নহয়। প্ৰকৃততে মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ নাগৰিক জীৱনত পোনপটীয়াকৈ বলবৎযোগ্য নহয়।

নাগৰিকৰ এই কৰ্তবসমুহ অস্পষ্ট আৰু সাধাৰণ জনতাৰ বাবে বোধগাম্য যেন অনুমান হয়। তথাপি মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমুহ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়। এই কৰ্ত্তব্যসমূহৰ নৈতিক আৰু শৈক্ষিক মূল্য থকাৰ উপৰিও এইবোৰে ৰাষ্ট্ৰীয় জীৱনৰ সকলো দিশ নিঃসন্দেহে স্পৰ্শ কৰিছে। নাগৰিকসকলে উপলব্ধি কৰিছে যে ভালদৰে অধিকাৰ উপভোগ কৰিবলৈ হ'লে সুচাৰুৰূপে কৰ্ত্তব্য পালন কৰিব লাগিব। কাৰণ অধিকাৰ আৰু কৰ্ত্তব্য এটা আনটোৰ লগত আন্তঃসম্বন্ধযুক্ত। প্ৰতিটো অধিকাৰে ব্যক্তি আৰু সমাজৰপ্ৰতি এক অনুৰূপ কৰ্ত্তব্যক সুচায়। গতিকে ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰগতিৰ কাৰণে অধিকাৰ আৰু কৰ্ত্তব্য দুয়োটাই অতি প্ৰয়োজনীয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৭ঃ মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ সংবিধানৰ কোনটো অংশত অন্তৰ্ভূক্ত কৰা হৈছে -

(ক) তৃতীয় অংশ, (খ) চতুৰ্থ, (গ) অংশ, (ঘ) পঞ্চম অংশ

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৮ঃ কোনটো সংবিধান সংশোধনীৰ জৰিয়তে ভাৰতীয় সংবিধানত মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ সংযোজন কৰা হৈছে -

(ক) ৪২ তম সংশোধনী (খ) ৪৪ তম সংশোধনী (গ) ৭৩ তম সংশোধনী

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৯ঃ ভাৰতীয় সংবিধানত অন্তৰ্ভূক্ত মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমূহ কিমান?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১০ঃ যিকোনো দুটা মৌলিক কৰ্ত্তব্যৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক।

.....

.....

৫.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মৌলিক অধিকাৰ হ'ল সুস্থ জীৱন-যাপনৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় কিছুমান চৰ্তাৱলী, যিবোৰৰ অবিহনে নাগৰিকে নিজৰ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাশ আৰু প্ৰতিভাৰ বিকাশ সাধন কৰিব নোৱাৰে।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ তৃতীয় অংশত (part-III) নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ভাৰতীয় সংবিধানত সন্নিবিষ্ট ছয়প্ৰকাৰ মৌলিক অধিকাৰ হ'ল— সমতাৰ অধিকাৰ (অনুচ্ছেদ ১৪-১৮), স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (অনুচ্ছেদ ১৯-২২), শোষণৰ বিৰুদ্ধে অধিকাৰ (অনুচ্ছেদ ২৩-২৪), ধৰ্মীয় স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (অনুচ্ছেদ ২৫-২৮), শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক অধিকাৰ (অনুচ্ছেদ ২৯-৩০) আৰু সাংবিধানক নিৰাময়ৰ অধিকাৰ (অনুচ্ছেদ ৩২)।
- মৌলিক অধিকাৰবোৰ কেতিয়াও অসীম নহয়। কিছুমান যুক্তিসংগত সীমাবদ্ধতাৰ মাজতহে নাগৰিকে এই অধিকাৰ উপভোগ কৰিব পাৰে।
- মৌলিক অধিকাৰবোৰ ন্যায়বিচাৰ যোগ্য (Justiciable)। নাগৰিকৰ এনে অধিকাৰ খৰ্ব হ'লে আদালতৰ ওচৰ চাপিব পাৰে। সংবিধানৰ ৩২ নং আৰু ২২৬ নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি ক্ৰমে উচ্চতম ন্যায়ালয় আৰু সংশ্লিষ্ট উচ্চ ন্যায়ালয়ে লেখ (writ) জাৰি কৰি নাগৰিকৰ অধিকাৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ দিব পাৰে।
- ১৯৬৭ চনত সংবিধানৰ ৪২ তম সংশোধনীৰ জৰিয়তে ভাৰতীয় সংবিধানত নাগৰিকৰ বাবে ১০ প্ৰকাৰৰ মৌলিক কৰ্তব্য সংযোজন কৰা হয়। সংবিধানৰ চতুৰ্থ (ক) অংশৰ অনুচ্ছেদ নং ৫১ (ক) ৰ এটা নতুন অধ্যায়ত মৌলিক কৰ্তব্যসমূহ সংযোজিত হৈছে।
- মৌলিক কৰ্তব্যসমূহৰ আইনগত শক্তি নাই যদিও এইবোৰ ভাৰতীয় সংবিধানৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংগ। ভাৰতীয় সংবিধানত মৌলিক কৰ্তব্যৰ অন্তৰ্ভুক্তি ৰাষ্ট্ৰৰ শান্তি, ঐক্য আৰু প্ৰগতিৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়।

৫.৬ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১) গগৈ, অধ্যাপক পুৰন্দৰ ২০০০। *ভাৰতৰ প্ৰশাসন আৰু ৰাজনীতি*। গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

২) শৰ্মা, দুৰ্গা কান্ত , ৰফিক, জামান আৰু শৰ্মা, ড° পূৰবী ২০০৫। *স্নাতক মহলাৰ ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা— এক আলোকপাত* । গুৱাহাটী ঃ অসম বুক ডিপ'।

৩) পাল, ড° কৃপেশ চন্দ্ৰ আৰু নায়ক, প্ৰতুল চন্দ্ৰ ২০১১ ।*স্নাতক মহলাৰ ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা*। গুৱাহাটী ঃ অৰুণ প্ৰকাশন।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Chander, Prakash.(2000). *Indian Government and Politics*. New Delhi :Cosmos Bookhive Pvt. Ltd.
2) Ghai, K.K.(2007). *Indian Government and Politics*.New Delhi: Kalyani Publishers.
3) Kapur, Anup Chand and Misra, K.K. (2006). *Select Constitutions.*New Delhi : S. Chand and Company.
4) Pylee, M,V. (2006). *Constitutional Government in India.* New Delhi:S. Chand and Company.

৫.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ তৃতীয় অংশ, অনুচ্ছেদ ১২ ৰ পৰা ৩৫ লৈ।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ শুদ্ধ।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ শুদ্ধ।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ অশুদ্ধ।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ অনুচ্ছেদ নং ২১।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ভাৰতীয় সংবিধানত অন্তৰ্ভূক্ত হোৱা অধিকাৰ সমুহক অধিক কাৰ্যক্ষম কৰি তুলিবলৈ ভাৰতীয় নাগৰিকৰৰ বাবে সংবিধানৰ ৩২নং অনুচ্ছেদত কিছুমান প্ৰতিকাৰ মূলক ব্যৱস্থা সংযোজিত কৰা হৈছে। ইয়াকে সাংবিধানিক নিৰাময়ৰ অধিকাৰ বোলা হয়। সংবিধানৰ ৩২নং আৰু ২২৬নং অনুচ্ছেদৰ জৰিয়তে নাগৰিক সকলে ভংগ হোৱা অধিকাৰ ৰক্ষাৰ কাৰণে ক্ৰমে উচ্চতম আৰু উচ্চ ন্যায়লয়ৰ ওচৰত আৱেদন কৰিব পাৰে আৰু ন্যায়লয়ে লেখ (Writ) জাৰি কৰি নাগৰিক অধিকাৰ ৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰিব পাৰে। বন্দী উপস্থাপন (Habeas Corpus), পৰমাধিদেশ (Mandamus), নিষেধাজ্ঞা (Prohibition), কৈফিয়ৎ তলবী (Quo-Warranto) আৰু উৎপ্ৰেষন (Certiorari) ইত্যাদি লেখসমুহ হ'ল উচ্চতম ন্যায়ালয় আৰু উচ্চ ন্যায়ালয়ে নাগৰিক অধিকাৰ ৰক্ষাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰিব পৰা প্ৰতিৰক্ষামূলক ব্যৱস্থা। অৱশ্যে নাগৰিকৰ সাংবিধানিক নিৰাময়ৰ অধিকাৰ জৰুৰীকালীন সময়ছোৱাত সাময়িকভাৱে বাতিল কৰা হয় আৰু এই সময়ছোৱাত নাগৰিক মৌলিক অধিকাৰ ৰক্ষণাবেক্ষনৰ বাবে ন্যায়ালয়ৰ ওচৰ চাপিব নোৱাৰে। অৱশ্যে অনুচ্ছেদ ২০ আৰু ২১ ৰ বাবে এই অধিকাৰ তেতিয়াও বলবৎ হৈ থাকে।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ চতুৰ্থ -(ক) অংশ

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ৪২তম সংশোধনী।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ১১টা।

১০ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) সংবিধান মানি চলা ইয়াৰ আদৰ্শ, লক্ষ্য, অনুষ্ঠান সমুহ তথা জাতীয় পতাকা আৰু জাতীয় সংগীতৰ প্ৰতি সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰা;

(খ) আমাৰ স্বাধীনতা লাভৰ বাবে চলোৱা জাতীয় আন্দোলনক অনুপ্ৰাণিত কৰা মহান আদৰ্শসমুহ পোষণ কৰা আৰু অনুসৰণ কৰা।

৫.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ঃ সংবিধানৰ কোনটো অনুচ্ছেদৰ জৰিয়তে নাগৰিক সকলে ভংগ হোৱা অধিকাৰ ৰক্ষাৰ কাৰণে ক্ৰমে উচ্চতম আৰু উচ্চ ন্যায়লয়ৰ ওচৰত আৱেদন কৰিব পাৰে?

প্ৰশ্ন ২ঃ কথা কোৱা আৰু প্ৰকাশৰ স্বাধীনতা অনুচ্ছেদ ১৯-১-ক ৰ দুটা যুক্তিসংগত বাধা উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ কোনটো অনুচ্ছেদত নাগৰিকৰ বাবে মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমুহ অন্তৰ্ভূক্ত কৰা হৈছে?

প্ৰশ্ন ৪ঃ সংবিধানৰ কোনটো সংশোধনীৰ জৰিয়তে মৌলিক কৰ্ত্তব্যসমুহ সংবিধানত অন্তৰ্ভূক্ত কৰা হয?

খ) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সমতাৰ অধিকাৰ (Right to Equality) ৰ বিষয়ে এটি চমু টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ২ঃ ভাৰতীয় সংবিধানত অন্তৰ্ভূক্ত মৌলিক অধিকাৰ সমূহৰ ছটা বৈশিষ্ট্য ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ মৌলিক অধিকাৰৰ ওপৰত থকা নিষেধাজ্ঞাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ঃ মৌলিক অধিকাৰৰ গুৰুত্বৰ সম্বন্ধে এটি চমু টোকা লিখক।

*** ***** ***

গ) **ৰচনাধর্মী প্রশ্ন** (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ঃ ভাৰতীয় সংবিধানত সন্নিবিষ্ট মৌলিক অধিকাৰৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰক। মৌলিক অধিকাৰৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আৰু মৌলিক অধিকাৰৰ ওপৰত থকা নিষেধাজ্ঞা সমূহ বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ ভাৰতীয় সংবিধানত অন্তর্ভূক্ত বিভিন্ন প্রকাৰৰ মৌলিক অধিকাৰ সমুহ কি কি? যিকোনো চাৰিটা মৌলিক অধিকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ঃ ভাৰতীয় সংবিধানত অন্তর্ভূক্ত নাগৰিকৰ মৌলিক কর্ত্তব্যসমূহ আলোচনা কৰক।